

ANDRZEJ WOJTKOWSKI

PRZYKŁADY Z DZIEŁ MICKIEWICZA
W „DOKŁADNYM NIEMIECKO - POLSKIM SŁOWNIKU”
MRONGOWIUSZA
(W SETNĄ ROCZNICĘ ZGONU MICKIEWICZA I MRONGOWIUSZA)

W r. 1823 Krzysztof Celestyn Mrongowiusz (1764 - 1855) wydał w Gdańsku swój *Słownik niemiecko-polski, Deutsch-polnisches Handwörterbuch nach Adelung und Linde*, liczący stron VIII i 712. Podając odpowiedniki polskie poszczególnych wyrazów niemieckich autor przytacza niekiedy przykłady zastosowania ich w języku polskim. Mógł przy tym obficie korzystać ze *Słownika* Lindego. W r. 1837 ukazało się drugie wydanie *Słownika* Mrongowiusza pod zmienionym nieco tytułem: *Dokładny niemiecko - polski Słownik. Ausführliches deutsch - polnisches Wörterbuch... 2. vermehrte und verbesserte Auflage*, stron VIII i 758. Wydanie to różni się od poprzedniego przede wszystkim tym, że zawiera przykłady z dzieł Mickiewicza. Mrongowiusz jest chyba pierwszym leksykografem polskim, który Mickiewicza wprowadził do słowników języka polskiego. Czerpiąc z niego przykłady Mrongowiusz zaznacza jego autorstwo najczęściej skrótem „Mick.”, rzadziej pełnym nazwiskiem „Mickiewicz”, raz tylko skrótem „Mckw” a niekiedy dwiema małymi literami „a” w nawiasie: (aa). W dwóch tylko wypadkach Mrongowiusz przytacza tytuł utworów, z których czerpał, mianowicie balladę *Ucieczka* oraz błędnie *Księgi narodu polskiego* zamiast *Ksiąg pielgrzymstwa polskiego*.

W dwóch wreszcie wypadkach nie podaje nawet nazwiska Mickiewicza. Zestawione poniżej przykłady ułożone są w kolejności ukazywania się dzieł Mickiewicza, od *Poezycji* z r. 1822 do *Pana Tadeusza* z r. 1834.

1. Na s. 592 pod hasłem „Theil”:

„Ex [empel] Lud mający udział już w życiu politycznym, już w wyprawach wojennych — lubił pienia rycerskie”.

Przykład ten dotyczący „ludu” angielskiego pochodzi z przedmowy do *Poezycji* z r. 1822, czyli z rozprawy *O poezji romantycznej* (*Dzieła*, wyd. nar., tom V, s. 189 - 190, w. 386 - 388). Przytoczone w *Słowniku* zdanie jest skrótem, w całości brzmi ono jak następuje: „Lud mający udział już w życiu politycznym, już w wyprawach wojennych, niemal ciągłych, lubił pienia rycerskie, ożywiane uczuciem narodowym i do miejscowych okoliczności stosowane”.

2. Na s. 514 pod hasłem „Schleyerflor = rąbek”:

„Von der Schlüsselblume sagt der schöne Dichter Mickiewicz:

*Za wczesnie, kwiatku, za wczesnie,
Jeszcze północ mrozem dmucha,
Z gór białe nie zeszyły pleśnie,
Dąbrowa jeszcze nie sucha.*

*Przymruż złociste światłka
Ukryj się pod matki rąbek,
Nim cię zgubi szronu ząbek
Lub chłodnej rosy peretka,*

d. [as] h. [eisst] sie soll sich in den Schleier der Mutter verhüllen
d. h. in den Schoss der Erde zurückkriechen, damit sie der Frost nicht verderbe”.

Jest to druga i trzecia zwrotka *Pierwiosnka*, ww. 5 - 12.

3. Na s. 21 pod hasłem „Abschreiben”:

„Wziął pióro, na piórze włoski i bardzo spisany nosek; otrząsł, przyciął na paznokciu. Po długim względzie, rozgłędzie wreszcie pisze: niech tak będzie, ex Mickiewicz”.

Jest to wypis z ballady *Tukaj*, ww. 250 - 254.

4. Na s. 699 pod hasłem „Wange”:

*Książę ucztuje we dworze,
A panna płacze w komorze;*

*Jej źrenice — błyskawice
Dziś jak dwie mętne krynice;
Jej lica, pełnia księżycy,
Nikną jak księżyc na nowiu;
Biada wdziękom, biada zdrowiu,
ex Mick. Ucieczka.*

Jest to w. 5-11 tej ballady. W wierszu 10 przed wyrazem „nikną” Mrongowiusz opuścił wyraz „Dziś”.

5. Na s. 696 pod hasłem „Wahrsagerin”:

*Przyszła kuma, widma stara,
Wypędź księdza, wypędź klechę.
Twoja wiara — sen i mara.
Kuma w biedzie ma pociechę,
A ty masz kochanka dary.
Przyszłam zrobić możne czary etc.
Siehe Mickiewicz die bewunderungswürdige Ballade
[Ucieczka.*

Jest to w. 22-29 tej ballady. Mrongowiusz opuścił tu wiersze 26 i 27 („Kuma stara umie wiele. Ma kwiat paproć i car — ziele”), a w w. 24 wzdygnął się przed ateistyczną tezą kumy i zamiast „Bóg i wiara” wydrukował „Twoja wiara”.

6. Na s. 665 pod hasłem „Verschliessbar” dodał:

„cf. [= confer, porównaj] zamczysty, L. [inde]” oraz „Anmerk. [ung] Den Ausdruck zamczysty braucht doch Mickiewicz in seiner schönen Ballade: Ucieczka. „Czy masz zamek? — Tak jest, zamek i zamczysty, choć bez klamek”. „Die Kritiker verwerfen bisweilen ein Wort, weil sie es zu hören keine Gelegenheit hatten, und wissen kein besseres dafür. Wenn daher ein Wort analogisch gebildet und allgemein verständlich ist, so muss man es nicht verschreien wollen...”.

Mógł tu być Mrongowiusz dodać, że i w *Panu Tadeuszu* znajdujemy ten wyraz: „Sędzia otworzył puzderko zamczyste” (ks. IV, w. 817).

7. Na s. 605 pod hasłem „Uebel”:

„Ex. [empel] Kto nie wyjdzie z domu, aby zło znaleźć i z oblicza ziemi wygładzić, do tego zło samo przyjdzie i stanie przed obliczem jego, ex Księgi narodu polskiego”.

Jest to ostatnie zdanie rozdziału IX *Ksiąg pielgrzymstwa* [nie: narodu] *polskiego*". (*Dzieła*, wyd. nar., t. VI, s. 29, ww. 360-362. Zaczyna się ono od słów: „Bo kto nie wyjdzie...”).

8. Na s. 206 pod hasłem „Einwiegen”:

„gdy cię noc ukołysała, Ja nad marzeniem namiętnym stałem jak lilia biała (aa)”.

Są to ww. 16 - 18 *Prologu Dziadów cz. III*.

9. Na s. 179 pod hasłem „Drang”:

„alem w złych myśli nacisku szukał dobrej, jak w mrowisku szukają ziarenek kaczidła, Mickiewicz”. Są to ww. 21 - 23 tegoż *Prologu*.

10. Na s. 651 pod hasłem „Vergessenheit”:

*Ex. I dusza trwa w niepokoju,
Ale z dumą się budziła,
Jakby w niepamięci zdroju
Przez noc całą męty pita,
Mick.*

Są to ww. 41 - 44 *Prologu Dziadów cz. III*.

11. Na s. 428 pod hasłem „Nacht”:

*Kto ranną myśl świętą przyniesie z kościoła,
Kto rozmów pocziwych smak czuje,
Noc — pijawka wyciągnie pobożną myśl z czoła,
Noc — wąż w ustach smaki zatruje,*

ex Mick.

Chór duchów nocnych w *Prologu*, ww. 108 - 111.

12. Na s. 395 pod hasłem „Luft”:

*Ex. aus Mick.:
Pan Tomasz tak przywyknął, że mu powiew zdrowy
Zaraz pierś obciąża, robi zawrót głowy.*

Dziadów cz. III, scena 1, ww. 137 - 138.

13. Na s. 642 pod hasłem „Vaterlandsliebe”:

*Lecz jestem człowiek, i tam, na ziemi me ciało,
Kochałem tam, w ojczyźnie serce me zostało,
ex Mick.*

Dziadów cz. III, sc. 2, wielka Improwizacja, ww. 103 - 104.

14. Na s. 197 pod hasłem „Einkleiden”:

*Patrz, jak te myśli dobywam sam z siebie,
Wcielam w słowa (aa)
Myśl twoja w brudne obleczona słowa (aa)*

Przykład pierwszy wzięty z wielkiej Improwizacji, ww. 56 - 57, drugi — ze sceny trzeciej, w. 189.

15. Na s. 310 pod hasłem „Herabfallen”:

*Runęły z niebios jak deszcz gwiazdzisty aniołów tłumy,
I deszczem lecą za nimi codzień mędrców rozumy.*

Archanioł pierwszy w scenie 3 *Dziadów cz. III* ww. 223 - 224.

16. Na s. 732 pod hasłem „Zahn”:

*Ex. Szambelan szelma, szelma! patrz, wyszczerza zęby.
Dbrum—ten uśmiech jak pająk wleciał mi do gęby (aa)*

Senator w sc. 6 ww. 73 - 74.

17. Na s. 420 pod hasłem „Mund”:

*I usta już otworzył jak zdechłą ostrygę
I oko zwrócił wielkie i słodkie jak figę (aa)*

Jenerał „pokazując na drugiego literata” w sc. 7, ww. 43 - 44.

18. Na s. 535 pod hasłem „Schwung”:

„Ex. wieleż kijów dano? NN. Byłem przy śledztwie, ale tam nie rachowano. — Pan NN. śledził go NN. Pan NN! cha, cha — O nie prędko on kończy, gdy się raz rozmacha. Ja zaręczam, że on go opatrzył nieszpętnie, *Parions*, że mu wyliczył najmniej ze trzy setnie”.

Sc. 8, „Pan Senator”, ww. 69 - 74. Mrongowiusz dla zmylenia czujności cenzury, przede wszystkim rosyjskiej, nie tylko nie przytoczył nazwiska poety, ale zastąpił także kryptonimem NN nazwiska osób wymienionych w tekście, wyraz zaś „Senator” przed pytaniem „wieleż kijów dano?” w ogóle opuścił. Zamiast pierwszego NN należy wstawić nazwisko Pelikana, zamiast drugiego — nazwisko Botwinki, zamiast trzeciego — nazwisko Bajkowa, a zamiast czwartego — znowu nazwisko Botwinki.

19. Na s. 242 pod hasłem „Finne”:

„Finowie, po rosyjsku zwani Czuchońcami albo Czuchnami, mieszkali na brzegach błotnistych Newy, gdzie potem założono Petersburg, Mick.”

Jest to objaśnienie poety do w. 16 poematu pt. *Petersburg* (*Dziadów części III, Ustęp*).

20. Na s. 392 pod hasłem „Litthauen” Mrongowiusz przytacza pierwsze cztery wiersze *Pana Tadeusza* nie podając ani nazwiska poety, ani tytułu eposu:

*Ex. Litwoł ojczyzno moja! ty jesteś jak zdrowie;
Ile cię trzeba cenić, ten tylko się dowie,
Kto cię utracił [powinno być: stracił]. Dziś piękność twą
[w całej ozdobie
Widzę i opisuję, bo tęsknię po tobie.*

21. Na s. 201 pod hasłem „Einsam”:

„po tym miejscu biegają domysłów tysiące, jako po deszczu żabki po samotnej łące, Mick.”

Są to ww. 328 - 320 księgi I *Pana Tadeusza*.

22. Na s. 117 pod hasłem „Bein”:

„grad kul sypali—ale za każdym razem trzech nogi zadartło, ex Mick.”

Są to w silnym skrócie ww. 305 - 309 księgi II *Pana Tadeusza*. Brzmia one jak następuje:

*Grad kul sypały z dotu moskiewskie piechury,
My z rzadka, ale celniej dogrzewali z góry.
Trzy razy aż pode drzwi to chłoptwo się uparto,
Ale za każdym razem trzech nogi zadartło.*

23. Na s. 699 pod hasłem „Wanken”:

„kula wpadła w piersi same. Pan staniając się palcem wskazał na bramę, ex Mick.”

Są to również skrócone ww. 321 - 322 księgi II *Pana Tadeusza*:

*Postrzegłem wtenczas kulę, wpadła w piersi same.
Pan, staniając się, palcem ukazał na bramę.*

24. Na s. 671 pod hasłem „Versteinert”:

„Ex. zbójca stał jak skamieniały, ex Mick.”

Jest to część w. 327 księgi II *Pana Tadeusza*:

Wziąłem go na cel, zbójca stał jak skamieniały!

25. Na s. 135 pod hasłem „Bewusstlos”;

„po jego śmierci stałem bezprzytomnie ex Mick.”

Jest to w. 333 księgi II *Pana Tadeusza*:

Bo po śmierci Stolnika stałem bezprzytomnie.

26. Na s. 509 pod hasłem „Schinken”:

„cf. kumpie braucht Mickiewicz”.

Mrongowiusz miał niewątpliwie na uwadze w. 516 księgi II *Pana Tadeusza*: „Półgęski tłuste, kumpia, skrzydliki ozoru”.

27. Na s. 239 pod hasłem „Fensterkopf”:

ex Mick. Ex.

*Mężczyźni, tak jak weszli, w swych zielonych strojach,
Z talerzami, z szklankami chodząc po pokojach,
Jedli, pili lub wsparci na okien uszakach
Rozmawiali o flintach, chartach i szarakach.*

Są to ww. 481 - 484 księgi II *Pana Tadeusza*.

28. Na s. 245 pod hasłem „Fliegenklappe”:

„placka, ex Mick. Ex. Wojski stary nosił skórzaną plackę, czasem w miejscu stanie; дума długo i muchę zabije na ścianie”.

Są to silnie skrócone ww. 545 - 550 księgi II *Pana Tadeusza*.

*Wojski stary od izby do izby przechodził,
Po obu stronach oczy rozłtargnione wodził,
Nie mieszał się w myśliwych ni starców rozmowę
I widać, że czym innym zajęta miał głowę;
Nosił skórzaną plackę: czasem w miejscu stanie,
Duma długo i — muchę zabije na ścianie.*

29. Na s. 278 pod hasłem „Gestalt”:

„snuło się mnóstwo kształtów, ex Mick., von einer Gesellschaft von Herren und Damen, die im Walde Pilze suchen”.

Jest to fragment w. 223 księgi III *Pana Tadeusza*.

30. Na s. 144 pod hasłem „Bläue”:

„zaczęli rozmowę o niebios błękitach, Mick.”.

Jest to w. 544 księgi III *Pana Tadeusza*:

Zaczęli więc rozmowę o niebios błękitach.

31. Na s. 652 pod hasłem „Vergissmeinnicht”:

*I chcąc Hrabiego nieco utagodzić smutek
Podata mu urwany kwiatek niezabudek, Mick.*

Są to ww. 670 - 671 księgi III *Pana Tadeusza*.

32. Na s. 300 pod hasłem „Händchen”:

„widzi coś białego, była to rączka jak lilia; pochwycił ją, całował i usty po cichu utonął w niej jak pszczoła w lilii kielichu, Mick.”.

Są to skrócone i zmienione nieco ww. 674 - 677 księgi III *Pana Tadeusza*: „Widząc, że się ku niemu tym zieleń przewija Coś białego” — i dalej jak w powyższym cytacie.

33. Na s. 110 pod hasłem „Baun”:

*Drzewa moje oczyste! Jeśli Niebo zdarzy,
Bym was oglądał znowu przyjaciele starzy,
Czyli was znajdę jeszcze? czy dotąd życie
Wy, koło których niegdyś pełzałem jak dziecię, ex Mick.*

Są to wiersze 23 - 26 księgi IV *Pana Tadeusza*. W. 24 zmieniony; powinien się zaczynać: „Bym wrócił was oglądać...”.

34. Na s. 191 pod hasłem „Eichhorn”:

*Bliżej siedzi wiewiórka, orzech w łapkach trzyma,
Gryzie go, zawiesiła kłkę nad oczyma,
Jak pióro nad szyszakiem u kirasyjera;
Chociaż tak osłoniła, dokota spoziera,
Dostrzegłszy gościa skacze gajów tanecznicą
Z drzew na drzewa, miga się jak błyskawica,
Na koniec w niewidzialny otwór pnia przepada
Jak wracająca w drzewo rodzinne dryjada.
Znowu cicho, ex Mick.*

Są to ww. 73 - 81 księgi IV *Pana Tadeusza*.

35. Na s. 143 pod hasłem „Bitten”:

„sam się sędziemū wpraszał, Mick.”.

Jest to fragment w. 346 księgi VI *Pana Tadeusza*.

36. Na s. 179 pod hasłem „Drehen” i na s. 722 pod hasłem „Wind” znajdujemy ten sam przykład:

„jak kurek za wiatrem chorągiewkę zwracał” z podpisem „Mick.” i „Mckw”.

Jest to w. 509 księgi VI *Pana Tadeusza*.

Widzimy więc, że Mrongowiusz, czerpiąc przykłady z Mickiewicza, wypisywał z niego często więcej, niż wymagały potrzeby leksykograficzne. Dotyczy to zwłaszcza przykładów przedrukowanych pod num. 2, 3, 4, 5, 18, 20, 27, 33 i 34. Przytaczając np. z *Pierwiosnka* ponad potrzebę dwie zwrotki Mrongowiusz interpretuje nawet pewną myśl poety. W przykładzie pod nr. 5 żaden wyraz nie stanowi odpowiednika niemieckiego wyrazu „Wahrsagerin” = wróżka. Słownikarz musiał nawet zmienić w nim

pewien zwrot dlatego, że raził jego uczucia religijne. A przecież rzeczą najprostszą było zrezygnować z takiego kłopotliwego przykładu i poszukać innego. Nie uczynił Mrongowiusz tego niewątpliwie dlatego, że zachwycony pięknem *Ucieczki*, owej „bewunderungswürdige Ballade”, chciał na nią zwrócić uwagę swoich czytelników. Tymi samymi względami kierował się także przytaczając obszerniejsze wypisy z *Pana Tadeusza*.

Większy bez porównania kłopot sprawił mu przykład pod n. 18. Wszak i tam nie ma ścisłego odpowiednika polskiego wyrazu niemieckiego „Schwung”, a nadto ze względów politycznych trzeba było nazwiska zastąpić literami NN, co zgoła utrudniło zrozumienie sensu. Przytaczając mimo wszystko taki właśnie przykład, Mrongowiusz kierował się pobudkami patriotycznymi.